

Article Type: Scientific Research

Gender Differences in Religiosity and Power-Control Theory

Mohammadreza Taleban*¹¹ Associate Professor, Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution

10.22080/SSI.2021.21273.1885

Received:

March 29, 2021

Accepted:

July 26, 2021

Available online:

September 6, 2021

Keywords:

Religious gender differences; Religiosity; Risk preference theory; Power-control theory; Patriarchal family structure

Abstract

Despite the consensus of social scientists on the greater religiosity of women than men in all religions and sects, explaining why this empirically stable pattern is considered a scientific puzzle. To solve this puzzle, sociologists have also made various theoretical efforts, the most recent of which was introduced in the late twentieth century as the "theory of risk preference". The present study was conducted in continuation of this new field of study in the sociology of religion on the relationship between risk preference and religiosity in the light of a synthetic theoretical model. Therefore, at the theoretical level, an attempt was made to combine the theory of power-control and the theory of risk preference to develop a model for the sociological explanation of gender differences in religiosity. Then, at the experimental level, testing this theoretical model with the data obtained from the national population of Iranian Muslims. Overall, the results of this study indicated the empirical support of this theoretical model among Iranian Muslims so that the two constructs of "family structure" and "risk aversion" were able to significantly reduce the gender gap in all aspects of Iranian Muslims' religiosity

*Corresponding Author: Mohammadreza Taleban

Address: Associate Professor, Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution

Email: qtaleban@yahoo.com

Extended abstract

1. Introduction

For decades, a consistent finding of the scientific studies on religion has been that women are more religious than men in a wide range of indicators. Despite such a consensus, explaining this consistent pattern of gender differences in religiosity is a scientific dilemma, and several theories have been proposed to explain that. In the meantime, some sociologists using the theoretical literature in the field of criminology have been able to add a new component to the collection of explanations of gender differences in religiosity: "risk preference or risk-taking." They argued that irreligion or denial and rejection of religious teachings should be considered a risky behavior because it means the risk of losing potentially supernatural rewards or risking eternal punishment or gambling in the afterlife, they will not be punished.

On the other hand, empirical findings in criminology have consistently shown that men have an innate greater tendency to take risks and are consistently more involved in various types of risky behaviors than women. Hence, men are more likely than women to gamble that they will not be punished in the afterlife and accept the risk of atheism or disregard for religious teachings. Continuing this discussion, some sociologists have used power-control theory to explain how risk preference and gender differences in religiosity relate.

In this article, an attempt has been made to apply the theory of power-control to explain possible religious gender differences among Muslims and to test it empirically in the context of Iranian society. Thus, the research problem was

formulated in the form of the question of whether the theory of power-control can explain the gender differences in the religiosity of Muslim Iranians or not.

2. Methods

The data used in this study were collected from the "National Survey of Iranian Islamic Religiosity" and the secondary data was collected through "survey study". The research population in the national survey included all 18-year-old and older people living in urban and rural households in 30 provinces of Iran. Finally, 4931 people formed a research sample that was selected by multistage cluster sampling method randomly. The age range of the respondents was between 18 and 90 years with a mean of 35.4 years and a standard deviation of 13.6. In total, 50.5% of men and 49.5% of women made up the entire sample in terms of gender.

3. Results

Preliminary findings showed that the average religiosity of Iranian Muslim women in all religiosity scales was significantly higher than the average of Iranian men. The lowest and highest differences between the average religiosity of men and women were related to the dimension of religious beliefs and individual worship, respectively.

The final finding of this study was that comparing the direct effect of gender on total religiosity with its indirect effect through parental control and risk aversion variables showed an important decrease, so that the direct effect was estimated to be more than 19 times greater than its indirect effect. These findings are consistent with the theoretical expectation of the power-control theory and can be considered as evidence for the empirical support of that theory in

explaining the gender gap in the religiosity of Muslim Iranians.

4. Conclusion

Using criminological theory of power-control, some sociologists have attempted to describe the mechanism that produces gender differences in religiosity under the process of family socialization. In short, they argued that because women raised in more patriarchal families were less risk-taking and more risk-averse than men raised in such families, and they had higher levels of religiosity. In addition, gender differences in religiosity should be greater among women raised by mothers with lower socioeconomic status.

However, the main defects and weaknesses of their empirical study was that they only included the variable "patriarchal family structure" as a mediating variable between gender and religiosity in their model, and they assumed that difference in risk-taking/risk-aversion between the two genders is the consequence of the degree of patriarchal family origin. They made no attempt to verify this hypothesis. In other words, instead of testing each of the mediating effects between gender and the dependent variable proposed by power-control theory, they only examined whether the respondents of their survey grew up in a patriarchal/egalitarian family or not. They also investigated that whether the result of this question is statistically related to the religious gender gap or not. They did not consider any measure of risk-taking/risk-aversion in their test model, while a key aspect of power-control theory is that it is risk preferences or risk-taking that directly effect on the dependent variable.

Therefore, the present study, with the aim of overcoming the deficiencies and

weaknesses of their model, investigated the relationship between risk-taking and religiosity. In other words, the attempt of the present study at the theoretical level was to combine the criminological theory of "power-control" on gender differences in crime and the sociological theory of "risk preference" on the gender gap in religiosity, develop a theoretical model for the sociological explanation of gender differences in religiosity including the main constructs of these theories. Then, at the empirical level, an attempt was made to evaluate and compare the theoretical model with the data obtained from the national population of the Iranian Muslims to the extent that the predictions of this theoretical model correspond to the data and evidence is evaluated and judged empirically. According to the findings of the study, the results of this study indicate the empirical support of this theoretical model among the Iranian Muslims, so that the two constructs of "family structure" and "risk aversion" were able to significantly reduce the gender gap in all aspects of Iranian Muslim religiosity.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

There is only one author.

Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest.

نوع مقاله: علمی پژوهشی

تفاوت جنسیتی در دینداری و نظریه‌ی قدرت-کنترل

محمدرضا طالبان^{*}^۱ دانشیار جامعه‌شناسی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

doi 10.22080/SSI.2021.21273.1885

چکیده

با وجود اجماع دانشمندان علوم اجتماعی بر دینداری افزون‌تر زنان نسبت به مردان در کلیه ادیان و مذاهب، تبیین چرایی این الگوی باثبات تجربی یک معمای علمی محسوب شده است. برای حل این معما، جامعه‌شناسان نیز تلاش‌های نظری گوناگونی انجام داده‌اند که جدیدترین آن در اواخر قرن بیستم به‌عنوان «نظریه‌ی ترجیح ریسک» ارائه گردید. مدعی اصلی این نظریه آن بود که بخش مهمی از تفاوت‌های جنسیتی در دینداری را می‌توان به سطوح مختلف ترجیح ریسک یا ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی میان زنان و مردان اسناد داد. مطالعه‌ی حاضر در تداوم همین حوزه‌ی مطالعاتی جدید در جامعه‌شناسی دین در خصوص ارتباط ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی و دینداری در پرتوی یک مدل نظری ترکیبی شکل گرفت. از این رو، در سطح نظری تلاش شد تا با ترکیب نظریه‌ی جرم‌شناسانه‌ی «قدرت-کنترل» و نظریه‌ی جامعه‌شناسانه‌ی «ترجیح ریسک» مدلی برای تبیین جامعه‌شناسانه‌ی تفاوت‌های جنسیتی در دینداری تدوین گردد. سپس، در سطح تجربی تلاش گردید تا با مقابله‌ی این مدل نظری با داده‌های حاصل از جمعیت ملی مسلمانان ایرانی میزان انطباق و تناظر پیش‌بینی‌های این مدل نظری با داده‌ها و شواهد تجربی مورد ارزیابی و داوری سیستماتیک قرار گیرد. در مجموع، نتایج حاصل از این پژوهش حکایت بر حمایت تجربی مدل نظری مزبور در میان مسلمانان ایرانی داشت به نحوی که دو سازه‌ی «ساختار خانوادگی» و «ریسک‌گریزی» توانستند شکاف جنسیتی در تمامی ابعاد دینداری مسلمانان ایرانی را به طرز قابل ملاحظه‌ای کاهش دهند.

تاریخ دریافت:

۱۵ اسفند ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:

۱ تیر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۱۵ شهریور ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

تفاوت جنسیتی مذهبی؛
دینداری؛ نظریه‌ی ترجیح
ریسک؛ نظریه‌ی قدرت-کنترل؛
ساختار خانوادگی پدسالار.^{*} نویسنده مسئول: محمدرضا طالبانآدرس: عوارضی اتوبان تهران قم، حرم امام خمینی، پژوهشکده‌ی امام خمینی و انقلاب اسلامی، گروه جامعه‌شناسی انقلاب
ایمیل: qtaleban@yahoo.com

۱ طرح مسئله

ادبیات نظری حوزه‌ی جرم‌شناسی توانستند یک مؤلفه جدید را به کلکسیون تبیین‌های تفاوت جنسیتی در دینداری اضافه کنند: «ترجیح ریسک یا ریسک‌پذیری»^۱. البته، رویکرد تحلیل ریسک قبلاً در مطالعات متعددی برای بررسی تفاوت‌های رفتاری در خصوص طیف وسیعی از موضوعات مختلف (از نگرش به سلامت و محیط زیست گرفته تا احتمال مشارکت در بزهکاری و فعالیت‌های مجرمانه) استفاده شده بود؛ ولی بنا به مدعای میلر و هافمن (۱۹۹۵) تا آن زمان هرگز در مطالعات دینداری مورد استفاده قرار نگرفته بود و به کارگیری آن در این حوزه‌ی مطالعاتی کاری نوآورانه و ابتکاری محسوب می‌شد. آنان همچنین ادعا نمودند که استفاده از این رویکرد نظری می‌تواند برای حل معمای علمی «تفاوت جنسیتی در دینداری» نیز مناسب و موجه باشد. برای مدلل نمودن این مدعا، ابتدا استدلال شد که الگوی تفاوت جنسیتی در دینداری کاملاً مشابه با الگوی جنسیتی در ارتکاب جرم است، با این تفاوت که در اولی به نفع زنان هست و در دومی، به نفع مردان: «در همه‌ی جوامع، مردان بسیار بیشتر از زنان مرتکب جرم می‌شوند». پس، می‌توان نتیجه گرفت که این الگوی تفاوت جنسیتی در حوزه‌ی دین و جرم از منطقی واحد پیروی می‌کنند یا تأثیرات جنسیتی بر دین و جرم حیثیات مختلف یک پدیده‌ی مشابه‌اند. شاید این بدان دلیل باشد که اکثر قریب‌به‌اتفاق جرایم در جوامع، گناه نیز محسوب می‌شوند و دو مقوله‌ی گناه (= مفهومی مذهبی) و جرم (= مفهومی عرفی) با هم همپوشانی داشته و بدین‌سان، علایق پژوهشی حوزه‌های جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی دین با هم تلاقی نموده و به هم می‌رسند. از سویی دیگر، چون در تحقیقات متعدد جرم‌شناسی اثبات شده است که در کلیه‌ی جوامع، احتمال ارتکاب جرم در مردان بسیار بیشتر از زنان است، بهتر است به جای آن که بپرسیم «چرا دینداری زنان بیشتر از مردان است؟» این سوال را

در طول دهه‌های متمادی، یک یافته‌ی ثابت در مطالعات علمی دین (اعم از جامعه‌شناسی و روانشناسی) این بوده است که در طیف وسیعی از شاخص‌ها، زنان مذهبی‌تر از مردانند. برخی جامعه‌شناسان نیز با عطف به نتایج مطالعات تاریخی مبنی بر این که حداقل در جوامع مسیحی غربی، زنان در طول قرن‌ها مذهبی‌تر از مردان بوده‌اند، و اثبات وجود همین الگو با داده‌های بسیاری از کشورهای جهان در موج‌های مختلف «پیمایش جهانی ارزش‌ها» که دربرگیرنده ادیان متفاوتی بودند، نتیجه گرفتند که در همه‌ی جوامع و کلیه‌ی فرهنگ‌ها و مذاهب، زنان دیندارتر از مردانند. به بیان دیگر، حمایت تجربی یا مشاهده‌ی همیشگی این الگوی جنسیتی مذهبی در مطالعات علمی انجام گرفته در کلیه‌ی جوامع و ادیان مختلف، برخی جامعه‌شناسان را به این نتیجه رساند که گزاره‌ی «تعمیمی (زنان مذهبی‌تر از مردانند)» را می‌توان نزدیک به یک «قانون جامعه‌شناختی» محسوب نمود (استارک ۲۰۰۲؛ میلر و استارک ۲۰۰۲؛ هافمن ۲۰۰۹).

با وجود یک چنین اجماعی، تبیین این الگوی باثبات از تفاوت جنسیتی در دینداری یک معمای علمی محسوب شده و نظریه‌های متعددی برای توضیح چرایی آن ارائه گردیده است. این نظریه‌ها را می‌توان در دامنه‌ای از تبیین‌های زیستی-روانشناختی مبتنی بر ویژگی‌های خاص فیزیولوژیک-شخصیتی زنان و گرایش‌های جنسیتی در افراد گرفته تا نظریه‌های جامعه‌شناسانه مبتنی بر تفاوت‌های ساختاری در زندگی زنان و مردان مانند الگوهای فرزندپروری، مشارکت در نیروی کار و تبیین‌های فرهنگی مبتنی بر جامعه‌پذیری نقش‌های جنسی و نگرش‌ها نسبت به برابری جنسیتی در نوسان دانست. در این میان، دو تن از جامعه‌شناسان (میلر و هافمن ۱۹۹۵) با استفاده از

¹ Risk preference or Risk-taking

همانند کافران می‌میرند و هیچ ضرری نصیب‌شان نمی‌شود. از این رو، پاسکال استدلال کرد که انتخاب بخردانه، باور به وجود خداست، زیرا شخص با این کار همه چیز را به دست آورده و چیزی را نیز از دست نخواهد داد (استارک ۲۰۰۲).^۲

میلر و هافمن (۱۹۹۵) نیز مطابق با برهان شرطبندی پاسکال استدلال نمودند که بی‌دینی به معنای ریسک از دست دادن پاداش‌های بالقوهی ماورالطبیعی یا به خطر انداختن خود به مجازات‌های ابدی یا تن دادن به این قمار است که در زندگی پس از مرگ مجازات نخواهند شد. از این روست که می‌توان انکار و طرد آموزه‌های مذهبی را به‌عنوان رفتار مخاطره‌آمیز تصور نمود (ص ۶۴). از سویی دیگر، با توجه به این یافته‌ی تجربی هماهنگ در جرم‌شناسی که مردان تمایل ذاتی بیشتری به خطرپذیری دارند و به طور مداوم بیش از زنان در انواع مختلف رفتارهای پرخطر مشارکت می‌کنند، آنان نتیجه گرفتند که مردان بیشتر از زنان تمایل به این قمار دارند که در زندگی پس از مرگ مجازات نخواهند شد و خطر بی‌دینی یا نادیده گرفتن آموزه‌های دینی را می‌پذیرند. در نتیجه‌ی همین خطرپذیری بیشتر است که مردان در مقایسه با زنان از دینداری کمتری برخوردارند. به عبارت دیگر، از آنجا که زنان به طور کلی ریسک‌گریز هستند تا ریسک‌پذیر، برای اجتناب از مجازات‌های بالقوهی ابدی یا از دست دادن پاداش‌های مابعدالطبیعی وعده داده شده (مثل، رستگاری در بهشت) است که بیشتر از مردان به دین متوسل شده و همواره دیندارتر از مردان مشاهده می‌شوند. با وجود این، هنوز نمی‌توان معمای اولیه را کاملاً حل شده محسوب نمود، چون بلافاصله این سوال مطرح می‌شود که چرا از حیث ترجیح ریسک یا

برعکس نموده و بپرسیم «چرا دینداری مردان کمتر از زنان است؟».

در مقام پاسخ به این سوال بود که میلر و هافمن (۱۹۹۵) تفاوت در نرخ‌های دینداری دو جنس را به تفاوت‌های بنیادی ریسک‌پذیری مردان و زنان اسناد دادند. مطابق با یافته‌های هماهنگی که در مجموعه‌ی قابل توجهی از تحقیقات تجربی در جرم‌شناسی نشان داده شده است، گرچه زنان در بسیاری از جنبه‌های زندگی مخاطرات بیشتری در کمین‌شان است، ولی کمتر احتمال دارد که رفتارهای پرخطر داشته باشند و خود را درگیر رفتارهای مخاطره‌آمیز کنند. البته، آنها برای ارتباط دادن این یافته‌ها به حوزه‌ی دین، بر اساس استدلالی قدیمی در فلسفه که مشهور به «برهان شرطبندی پاسکال»^۱ است، «بی‌دینی» را به فهرست رفتارهای ریسکی و مخاطره‌آمیز اضافه نمودند. توضیح آن که، پاسکال، کشیش و فیلسوف فرانسوی قرن هفدهم میلادی استدلال نمود که هر فرد عاقل اگر هزینه و مزایای انتخاب دین را اجمالاً محاسبه نماید، به خدا ایمان خواهد آورد؛ زیرا ایمان به خدا یک انتخاب پرمفعت و بدون ضرر است. در این راستا، وی خاطر نشان کرد که خداوند یا وجود دارد یا وجود ندارد و مردم این حق انتخاب را دارند که یا به خدا ایمان بیاورند یا نیاورند. اگر خداوند واقعاً وجود داشته باشد، کسانی که ایمان آورند پس از مرگ‌شان به تمام پاداش‌های وعده داده شده به مومنان می‌رسند و از هزینه‌های تحمیل شده بر افراد بی‌ایمان رهایی می‌یابند. در مقابل، افراد بی‌ایمان کلیه‌ی این پاداش‌ها را از دست داده و مجازات‌های وعده داده شده به کافران را دریافت می‌کنند. اگر فرض دوم را در نظر بگیریم که خدایی وجود ندارد؛ در این حالت نیز وقتی افراد می‌میرند، مومنان

^۱ Pascal's wager argument

^۲ جالب آن که همین استدلال که بعدها به‌عنوان «قاعده دفع ضرر محتمل» مشهور شد، بیش از ۷۰۰ سال قبل از پاسکال در کتاب «اصول کافی» تألیف کلینی (۹۴۱-۸۶۴ میلادی) از امام صادق (ع) و امام رضا (ع) نقل شده بود. برای مثال، امام صادق

(ع) در محاجه با ابن ابی العوجاء که یکی از سرسخت‌ترین منکران خدا در آن عصر بود چنین فرمود: اگر این چنین باشد که تو می‌گویی و خدا و آخرتی وجود نداشته باشد، آنگاه ما و تو یکسان خواهیم بود؛ اما اگر آن چنان باشد که ما می‌گوییم و خدا و سرای آخرت وجود داشته باشد، آنگاه ما نجات می‌یابیم ولی تو هلاک می‌شوی (کلینی، اصول کافی، جلد اول، ص ۹۶).

جامعه‌پذیری افتراقی به نحوی است که ذائقه و رفتارهای ریسک‌پذیر در پسران به میزان بسیار بیشتری نسبت به دختران تقویت می‌شود. در واقع، ریسک‌پذیری به عنوان یک ویژگی مردانه تلقی می‌شود که بر شجاعت و ماجراجویی تأکید دارد، در حالی که دختران برای کنش‌پذیری، سازگاری و ملایمت جامعه‌پذیر می‌شوند. این جامعه‌پذیری افتراقی در دوره‌ی نوجوانی و جوانی نیز ادامه پیدا کرده و تقویت می‌شود تا مردان همچنان از ریسک‌پذیری بسیار بالاتری نسبت به زنان برخوردار باشند (میلر و هافمن ۱۹۹۵؛ هافمن ۲۰۰۹؛ کرگتینگ و همکاران ۲۰۱۹).

نکته‌ی قابل توجه در این خصوص آن است که هیگن و همکارانش (هیگن، گیلیس و سیمپسون ۱۹۸۵؛ هیگن، سیمپسون و گیلیس ۱۹۸۸؛ کین، گیلیس و هیگن ۱۹۹۱) در مجموعه‌ی مطالعات‌شان ذیل «نظریه‌ی قدرت- کنترل»^۲ نشان دادند که دو دیدگاه جامعه‌شناختی فوق‌الذکر را می‌توان برای تبیین تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری و بزهکاری با یکدیگر ادغام نمود. گذشته از آن، برخی جامعه‌شناسان نیز از نظریه‌ی قدرت-کنترل استفاده نمودند تا چگونگی ارتباط جامعه‌پذیری افتراقی، ترجیح ریسک و تفاوت جنسیتی در دینداری را تبیین کنند (کولت و لیزاردو ۲۰۰۹؛ لیزاردو و کولت ۲۰۰۹). در این مقاله تلاش داریم که تئوری قدرت-کنترل را برای تبیین تفاوت‌های جنسیتی مذهبی احتمالی در میان مسلمانان به کار گرفته و آن را در بافت جامعه‌ی ایران مورد آزمون تجربی قرار دهیم. بدین ترتیب، می‌توان مسئله‌ی تحقیق را در قالب این سوال فرموله نمود که آیا نظریه‌ی قدرت-کنترل می‌تواند تفاوت‌های جنسیتی در دینداری ایرانیان مسلمان را تبیین کند؟

پس، از آنجا که مطالعه‌ی حاضر با هدف واریسی اعتبار تجربی نظریه‌ی قدرت-کنترل در تبیین تفاوت‌های جنسیتی دینداری در ایران سازمان یافته است، ضروری دیده شد تا به مضمون استدلالی

ریسک‌پذیری بین زنان و مردان تفاوت محسوسی وجود دارد به نحوی که ریسک‌پذیری مردان بیشتر از زنان و ریسک‌گریزی زنان بیشتر از مردان است؟

سه تبیین عمده‌ی نظری برای این تفاوت جنسیتی در ریسک‌پذیری توسط جامعه‌شناسان ارائه شده است. اولین دیدگاه نظری در این خصوص معطوف به اختلافات بیولوژیکی دو جنس است. این دیدگاه بر تفاوت‌های فیزیولوژیکی بین زن و مرد تأکید دارد. از آنجایی که مردان واجد توده‌های عضلانی بیشتری هستند و واکنش‌های سریع‌تری دارند، بیشتر درگیر برخی فعالیت‌های بدنی می‌شوند که متضمن خطرهای جسمی‌اند. ضمن آن که، استدلال شده است که سطوح بالاتر برخی هورمون‌ها در مردان (مثل، تستوسترون)^۱ با تمایل به رفتارهای پرخطرانه و پرخطر مرتبط است (میلر و هافمن ۱۹۹۵؛ استارک ۲۰۰۲؛ میلر و استارک ۲۰۰۲؛ لی و همکاران ۲۰۲۰).

دو دیدگاه نظری دیگر برای تبیین تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری، جامعه‌شناختی‌اند. در دیدگاه اول، استدلال می‌شود که تفاوت‌ها در جایگاه ساختاری زنان و مردان می‌تواند تفاوت‌های جنسیتی را در ریسک‌پذیری تبیین کند. واقعیت آن است که از نظر تاریخی، اگر گفته شود که مشاغل غالباً براساس جنسیت طبقه‌بندی شده‌اند، سخن دلالت‌آمیزی بیان شده است. اگرچه دلایل مختلفی وجود دارد که چرا برخی مشاغل به عنوان مشاغل «مردانه» و برخی دیگر به عنوان مشاغل «زنانه» شناخته می‌شوند، اما یک معیار برای توجیه این طبقه‌بندی جنسیتی مشاغل، مخاطره‌آمیز بودن آن است. به نظر می‌رسد، آن دسته از مشاغلی که دربردارنده‌ی مخاطرات جسمی هستند، معمولاً برچسب مشاغل مردانه دارند.

دیدگاه دوم که رایج‌ترین تبیین‌های جامعه‌شناختی را برای توضیح تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری ارائه داده است، تأکیدش بر

² Power-Control Theory

¹ Testosterone

این نظریه، از خانواده‌های متعارف و سنتی که پدران عمده‌ی قدرت را در اختیار دارند، به عنوان خانواده‌های پدرسالار یاد می‌شود. پدران در خانواده‌های پدرسالار، اقتداری را که در محیط کار به دست می‌آورند، به سلطه بر اعضای خانوار خود تبدیل می‌کنند، در حالی که مادران به‌عنوان کارگزاران اصلی کنترل اجتماعی در درون خانواده، نقش عمده‌ای را در جامعه‌پذیری فرزندان به عهده دارند. قدرتی که با دستیابی به موقعیت‌های شغلی و جایگاه‌های مطلوب اقتدار در خارج از خانه به دست آمده است، به پدران اجازه می‌دهد تا ترتیبات مشابهی را در داخل خانه بازتولید کنند و آنها را قادر می‌سازد تا با یاری مادران، طرح‌واره‌های ساخته شده برای تداوم ساختار پدرسالارانه‌ی خانوادگی را بازتولید کنند (هیگن، مک‌کارتی و فاستر ۲۰۰۲: ۴۲). یکی از طرح‌واره‌های اصلی خانواده‌های پدرسالار شامل این تصور است که دختران چون آسیب‌پذیرترند، بایستی بسیار بیش از پسران تحت اقدامات دقیق و سختگیرانه‌ی کنترل‌های جسمی و اجتماعی قرار بگیرند. از این رو، در یک بافت اجتماعی پدرسالارانه، پسران ممکن است حتی تشویق شوند تا کارهای پرریسک را برای کسب برچسب مردانگی انجام دهند که در نتیجه، ترجیحاتی قوی برای انجام انواع رفتارهای ریسکی یا مخاطره‌آمیز پیدا می‌کنند. از طرف دیگر، به دلیل کنترل‌های شدید بر دختران در خانواده‌های پدرسالار، آنان اصلاً ذائقه ریسک‌پذیری پیدا نمی‌کنند و عمدتاً واجد جهت‌گیری رفتاری ریسک‌گریز خواهند شد.

در مقابل، در خانوارهای غیرپدرسالار با ساختار برابری طلب، یعنی در خانواده‌هایی که اقتدار شغلی مادران و پدران شبیه به هم است (یا اقتدار شغلی مادرها بیش از پدران است)، این تفاوت یا واگرایی در ریسک‌پذیری پسران و دختران کمتر بوده و به سمت همگرایی می‌رود (گراسمیک، هیگن، بلکول و آرنکلف ۱۹۹۶: ۱۸۲؛ کولت و لیزاردو ۲۰۰۹: ۲۱۶). در حقیقت، استدلال نظریه‌پردازان قدرت-کنترل آن

نظریه‌ی مزبور و دلالت‌های آن برای موضوع اصلی این مطالعه، یعنی تبیین پدیده‌ی تفاوت‌های جنسیتی در دینداری بپردازیم.

۲ نظریه‌ی قدرت-کنترل

نظریه‌ی قدرت-کنترل در جرم‌شناسی ابتدائاً به‌منظور تبیین تفاوت‌های جنسیتی در ارتکاب به انواع رایج بزهکاری ارائه گردید. در واقع، هدف اصلی و اولیه‌ی نظریه قدرت-کنترل (هیگن، گیلیس و سیمپسون ۱۹۷۹، ۱۹۸۵؛ هیگن، سیمپسون و گیلیس ۱۹۸۷؛ مک‌کارتی و هیگن ۱۹۸۷) تبیین تفاوت‌های جنسیتی در بزهکاری نوجوانان بود. هسته‌ی اصلی این نظریه، مفروضه‌ای در مورد ارتباط میان مناسبات قدرت درون ساختار اجتماعی در خارج از خانه و کنترل اجتماعی افتراقی پسران و دختران در درون خانه بود. در این خصوص، لازم به ذکر است که موضوع و هدف اصلی کنترل اجتماعی در درون خانواده‌ها عمدتاً متوجه فرزندان دختر و پسر است که توسط والدینی صورت می‌پذیرد که جامعه‌پذیری اولیه‌ی آنان را به عهده داشته و از ابزارهای کنترلی در این راستا استفاده می‌کنند. نکته‌ی اصلی در نظریه‌ی قدرت-کنترل آن است که کمیّت و کیفیت این کنترل‌های ابزاری والدین برای فرزندان دختر معمولاً متفاوت از پسران است که همین تفاوت‌ها متعاقباً با تفاوت‌های جنسیتی در تمایل به رفتارهای مخاطره‌آمیز یا ریسک‌پذیری آن فرزندان ارتباط پیدا می‌کند. در نهایت نیز، این ریسک‌پذیری‌های متفاوت منجر به واریانس مشاهده شده در دو جنس در تمایل به انجام فعالیت‌های پرخطر از جمله بزهکاری و جرم می‌شود (گراسمیک، هیگن، بلکول و آرنکلف ۱۹۹۶؛ کولت و لیزاردو ۲۰۰۹).

باری، نظریه‌ی قدرت-کنترل، موقعیتی که مردان و زنان در ساختار اجتماعی خارج از خانه کسب می‌کنند (جایگاه‌شان در نظام شغلی) را با قدرت نسبی که در خانه خواهند داشت، پیوند می‌دهد. در

¹ Patriarchal families

تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری کودکان پرورش‌یافته در خانواده‌های پدرسالار شدیدتر از کودکان پرورش‌یافته در خانواده‌های غیرپدرسالار است، با شواهد تجربی مبنی بر تداوم این تفاوت جنسیتی تا بزرگسالی- حتی هنگامی که متغیرهای مربوط به چرخه‌ی زندگی و اثرات نسلی کنترل می‌شوند- مورد حمایت قرار می‌گیرند (گراسمیک، هیگن، بلکول و آرنکلف ۱۹۹۶: ۱۹۴).

حاصل سخن آن که، مدل اصلی نظریه‌ی قدرت-کنترل فرض می‌کند که اختلاف در موقعیت زن و شوهر در ساختار اجتماعی به چیزی منجر می‌گردد که از آن به عنوان «محیط خانواده‌ی پدرسالار» یاد شده است، یعنی جایی که در آن شیوه‌های سنتی جامعه‌پذیری جنسیتی توسط کارگزاران اولیه جامعه‌پذیری انجام می‌پذیرد. از سویی دیگر، ساختار پدرسالارانه در خانواده‌ها به کنترل اجتماعی افتراقی پسران و دختران به نحوی منجر می‌شود که پسران را به سوی ریسک‌پذیری بیشتر و دختران را به سمت ریسک‌گریزی بیشتر سوق می‌دهد. در نتیجه، دختران نسبت به پسران در خانواده‌های پدرسالار طعم کمتری از ریسک‌پذیری را می‌چشند، که این امر به معنای احتمال کمتر در درگیر شدن در فعالیت‌های پرخطر توسط زنانی خواهد بود که در این نوع خانواده‌ها بزرگ شده‌اند.

حال باید به این مسئله پرداخت که دلالت نظریه‌ی قدرت-کنترل برای تبیین تفاوت‌های جنسیتی در دینداری چیست؟ همان‌طور که بیان شد، نظریه قدرت-کنترل ارائه دهنده‌ی چارچوبی عام است که با آن می‌توان شیوه‌های متفاوت جامعه‌پذیری خانوادگی را با تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی پیوند داد. با ترجمه‌ی گزاره‌ی اصلی نظریه قدرت-کنترل به حوزه‌ی دینداری و استفاده از نظریه‌ی ترجیح ریسک در تبیین واریانس دینداری (میلر و هافمن ۱۹۹۵؛ استارک ۲۰۰۲؛ میلر و استارک ۲۰۰۲؛ روث و کرول ۲۰۰۷؛ کولت و لیزاردو ۲۰۰۹؛ دی‌واین ۲۰۱۳؛ ادگل، فراست و استیوارت ۲۰۱۷؛ هافمن ۲۰۱۹؛ لی و

است که در خانواده‌های غیرپدرسالار یا برابری‌طلب ریسک‌پذیری پسران و دختران مشابهت نسبی پیدا می‌کند، چون مادران در این خانواده‌ها بیشتر احتمال دارد که با دختران مثل پسران رفتار کنند و از این طریق، ریسک‌پذیری متعادل‌تری را بین دو جنس پرورش می‌دهند. همچنین، در خانوارهای برابری‌طلب هرچه مادران نسبت به شوهران‌شان قدرت بیشتری بیابند، دختران نیز نسبت به پسران آزادی بیشتری می‌یابند (هیگن، سیمپسون و گیلیس ۱۹۸۷: ۷۹۲). این فرمول بندی‌های اولیه حاکی از آن است که دختران در خانواده‌های غیرپدرسالار یا برابری‌طلب نسبت به دخترانی که در محیط خانواده‌های پدرسالار بزرگ شده‌اند، احتمال بروز ریسک‌پذیری بیشتر و بارزتری را دارند.

در نهایت، نظریه‌ی قدرت-کنترل این فرضیات مربوط به ریشه‌های ریسک‌پذیری افتراقی پسران و دختران را به انتظارات مربوط به تفاوت‌های جنسیتی در ارتکاب به فعالیت‌های پرخطر، بزهکاری و جرم ترجمه می‌کند. مطالعات انجام گرفته توسط هیگن و همکارانش (هیگن، گیلیس و سیمپسون ۱۹۸۵، ۱۹۹۰؛ هیگن، سیمپسون و گیلیس ۱۹۸۷؛ گراسمیک، بلکول و بورسیک ۱۹۹۳؛ گراسمیک، هیگن، بلکول و آرنکلف ۱۹۹۶) حکایت از آن داشت که از حیث تفاوت‌های جنسیتی در بزهکاری و جرم، این نظریه از پشتیبانی تجربی نسبتاً گسترده‌ای برخوردار است. تفاوت‌های دختران/زنان و پسران/مردان در نرخ‌های بزهکاری و جرم و سایر فعالیت‌های پرخطر و غیرعادی در بین افراد بزرگ شده در خانواده‌های پدرسالار بسیار بیشتر از افراد بزرگ شده در خانواده‌های برابری‌طلب بوده است. در ادامه و در بسط عمومی این نظریه، گراسمیک و همکاران (۱۹۹۶) خصوصیات نوع خانواده و درجه‌ی متفاوت کنترل اجتماعی والدین که متوجه دختران و پسران بود را با توسعه پایدار نگرش‌های کلی نسبت به ریسک‌پذیری در بزرگسالی مرتبط نمودند. نتایج پژوهش آنان با طرح تحقیق طولی نشان داد که فرضیه‌ی اصلی تئوری قدرت-کنترل مبنی بر آن که

در دینداری افراد است. از ترکیب دو فرضیه یا قضیه‌ی فوق به این استنتاج نظری می‌رسیم که هر چه درجه‌ی پدرسالارانه بودن خانواده‌ی خاستگاه افراد بیشتر باشد، تفاوت جنسیتی در ریسک‌پذیری آنان و متعاقباً، شکاف جنسیتی در دینداری‌شان نیز بیشتر خواهد بود.

در مجموع، می‌توان کل استدلال‌های نظری مزبور را در درون یک مدل نظری بدین نحو ادغام نمود که جامعه‌پذیری اولیه و کنترل اجتماعی افتراقی بین دو جنس در درون محیط خانواده‌ی پدرسالار موجب تفاوت جنسیتی در ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی شده که یکی از پیامدهایش را می‌توان در تفاوت دینداری زنان و مردان مشاهده کرد. به بیان دیگر، تفاوت سطوح دینداری زنان و مردان تابعی است از درجه‌ی ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی که آن هم تابعی است از جامعه‌پذیری اولیه و کنترل اجتماعی افتراقی در درون یک محیط خانوادگی پدرسالار. این استدلال‌ها در قالب فرضیات تحقیق را می‌توان به شکل نمودار در مدل نظری ذیل نمایش داد.

همکاران (۲۰۲۰) می‌توان مدلی ارائه داد که شیوه‌های فرزندپروری پدرسالارانه یا میزان تفاوت در اعمال کنترل‌های والدین بر فرزندان دختر و پسر را به تفاوت جنسیتی در ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی (به عنوان یک متغیر میانجی) و سپس به تفاوت جنسیتی در دینداری پیوند زند. در واقع، فرضیه‌ی اصلی استنتاج شده از مباحث نظری فوق این است که تفاوت‌های بین مردان و زنان در ریسک‌پذیری به درجه‌ی پدرسالارانه بودن^۱ خانواده‌ی خاستگاه آنها بستگی دارد. در میان کسانی که در خانواده‌های بیشتر پدرسالار بزرگ شده‌اند، از مردان انتظار می‌رود که میل بیشتری نسبت به زنان برای ریسک‌پذیری نشان دهند، و این تفاوت در ریسک‌پذیری را می‌توان با تفاوت‌های جنسیتی در شدت کنترل اجتماعی والدین تبیین نمود. از سوی دیگر، مطابق با استدلال‌های مندرج در نظریه‌ی ترجیح ریسک (میلر و هافمن ۱۹۹۵؛ استارک ۲۰۰۲؛ میلر و استارک ۲۰۰۲؛ کولت و لیزاردو ۲۰۰۹) این فرضیه استنتاج می‌شود که ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی منبعی مهم برای تفاوت

نمودار ۱ مدل تحقیق ملهم از نظریه قدرت - کنترل

به طرز معناداری کاهش یابد وقتی که فرآیند تأثیرگذاری آن از طریق میزان کنترل اجتماعی والدین

در مقام آزمون تجربی فرضیات یا مدل مزبور، انتظار نظری آن است که تأثیر جنسیت بر دینداری افراد

¹ Degree of patriarchy

دستورات التزام دارد. از این رو، تدین اسلامی در مطالعه‌ی حاضر به‌عنوان میزان التزام فرد به دین اسلام که در مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات، و اعمالی که حول خداوند و رابطه‌ی با او سامان یافته است، مفهوم‌سازی نظری شد (طالبان ۱۳۸۴: ۵۲۸). بُعد اعتقادی دینداری عبارت است از مجموعه باورهایی که انتظار می‌رود پیروان دین آنها را شناخته، بدانها باور داشته و ایمان بیاورند. این بُعد با شش گویه در خصوص اعتقاد به خداوند، پیامبری حضرت محمد(ص)، قرآن مجید، شفاعت پیامبر اسلام، و وجود فرشتگان یا ملائکه مورد سنجش قرار گرفت. بُعد احساسات دینی بر پایه‌ی این مفهوم‌سازی بنا شده است که از معتقدان و مومنان به دین اسلام انتظار می‌رود که عواطف و احساساتی مثل ترس از خداوند، توبه، تقرب به خداوند و مانند آن را تجربه کنند. میزان و عمق این تجارب احساسی را می‌توان برای سنجش بُعد احساسات دینی به کار برد (سراج‌زاده ۱۳۸۳: ۱۶۸). این بُعد نیز با هشت گویه در خصوص احساساتی همچون: معنویت خاص حین عبادت، حضور خداوند، ترس از خداوند، توبه، نزدیکی به خداوند، پاسخ خداوند به خواسته‌های فرد، توجه همیشگی به خداوند؛ و همچنین، کمک‌گرفتن از خداوند، توکل و نذر کردن (نذر کردن غیر از عمل کردن به نذر است. نذر نوعی درخواست نمودن از خداوند است) مورد سنجش قرار گرفت. بُعد اعمال دینی، به انواع کنش‌های معطوف به امر مقدس یا خداوند اطلاق می‌شود که از متدینان انتظار می‌رود انجام دهند. منظور از بُعد اعمال دینی در مطالعه‌ی حاضر، اعمال عبادی (مناسک و فرایض دینی) یا کنش‌های منظم، رمزگونه و استاندارد شده‌ی معطوف به خداوند یا امر مقدس و متعالی است. در دین اسلام، این نوع اعمال دینی را می‌توان به دو نوع «فردی» و «جمعی» تقسیم نمود. سنجش اعمال دینی فردی با ۸ سوال در خصوص نمازهای یومیه، روزه گرفتن، تلاوت قرآن،

۹۱ کتاب «پیمایش مقدس: تدین اسلام». ایرلاان. (طالبان ۱۳۹۳) مراجعه نمایند.

(= درجه‌ی پدرسالاری خاستگاه خانوادگی) و مکانیسم ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی مدنظر قرار گیرد. به عبارت دیگر، هنگامی که مکانیسم ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی منتج از درجه‌ی پدرسالاری خاستگاه خانوادگی کنترل شود، بایستی تفاوت دینداری زنان و مردان به طرز معناداری کاهش یابد.

۳ روش، داده‌ها و نمونه‌ی تحقیق

داده‌های مورد استفاده در مطالعه‌ی حاضر از «پیمایش ملی تدین اسلامی ایرانیان» (طالبان ۱۳۹۳) اخذ شده است. جمعیت تحقیق در پیمایش ملی مذکور مشتمل بر تمامی افراد ۱۸ سال به بالای خانوارهای شهری و روستایی ساکن در ۳۰ استان کشور بود که در نهایت، ۴۹۳۱ نفر نمونه‌ی تحقیق را تشکیل دادند که به روش «خوشه‌ای چند مرحله‌ای»^۱ و به‌صورت تصادفی انتخاب شدند.^۲ از میان این نمونه‌ی تحقیق، ۹۳/۶ درصد (۴۶۲۰ نفر) شیعه و ۵/۹ درصد (۲۸۹ نفر) سنی مذهب بودند. همچنین، دامنه‌ی سنی پاسخگویان بین ۱۸ تا ۹۰ سال با میانگین ۳۵/۴ سال و انحراف معیار ۱۳/۶ بود. در مجموع، کل نمونه تحقیق از حیث جنسیتی را ۵۰/۵ درصد مرد و ۴۹/۵ درصد زن تشکیل می‌دادند.

۴ مفهوم‌سازی متغیرها

۴/۱ دینداری

اگر «دین» از حیث مضمونی، عبارت از مجموعه‌ی تعالیم و دستوراتی باشد که بنا به عقیده‌ی معتقدانش از جانب یک منبع قدسی و مافوق‌بشری برای انسان‌ها فرستاده شده است؛ دینداری یا تدین عبارت است از میزانی که فرد به این تعالیم و

^۱ Multistage cluster sampling

^۲ علاقمندان به آگاهی از چگونگی تعیین حجم و شیوه انتخاب ن. نه‌ها از استان‌ها گلافتا تا فرد داخل خانوار می‌لانند به صفحات ۶۸ الی

دریافت مجازات‌های ابدی در سرای دیگر است، میلر و استارک (۲۰۰۲)؛ روث و کرول (۲۰۰۷) و فریس و مونتگومری (۲۰۰۷) استدلال نمودند که بی‌دینی و نادیده گرفتن آموزه‌های دین فقط در صورتی امری مخاطره‌آمیز محسوب می‌شود که فرد باور داشته باشد که عواقب منفی همچون مجازات‌های الهی پس از مرگ وجود دارد. اگر فردی به زندگی پس از مرگ اعتقاد نداشته باشد، پیوند دادن متغیر ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی با دینداری منتفی به نظر می‌رسد. از این رو، میلر و استارک (۲۰۰۲)؛ روث و کرول (۲۰۰۷) و فریس و مونتگومری (۲۰۰۷) از «اعتقاد به زندگی پس از مرگ» و/یا «اعتقاد به بهشت و جهنم» به‌عنوان پروکسی یا شاخص غیرمستقیم برای سنجش ریسک‌پذیری استفاده نمودند. در مطالعه‌ی حاضر نیز به‌منظور ساخت سنجة ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی ابتدا دو گویه‌ی «اعتقاد به بهشت و جهنم» و «اعتقاد به ثواب و عقاب در قیامت» در پیمایش ملیّ تدین اسلامی ایرانیان (طالبان ۱۳۹۳) مطرح‌نظر قرار گرفت. در گام بعدی، داده‌های مربوط به رفتارهایی همچون قمار بازی، نوشیدن مشروبات الکلی و رباخواری از پیمایش ملیّ مذکور مدنظر قرار گرفت که در شریعت اسلامی واجد ممنوعیت‌های هنجاری بوده و بر مجازات‌های الهی‌شان در جهان پس از مرگ تأکید شده است. در نهایت، سنجه‌ی ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی از ترکیب وزنی داده‌های مربوط به گویه‌های اعتقاد به بهشت و جهنم، اعتقاد به ثواب و عقاب در قیامت و نگرش به رفتارهای قماربازی، نوشیدن مشروبات الکلی، و رباخواری از طریق تحلیل عاملی ساخته شد. البته، با توجه به ماهیت گزینه‌های پاسخ در گویه‌های مذکور، سنجه به دست آمده عبارت از ریسک‌گریزی است که طبق انتظار نظری بایستی تأثیر مثبت بر دینداری داشته باشد.

صدقه دادن، و به طور فردی دعا یا زیارت‌نامه خواندن صورت پذیرفت. اعمال دینی جمعی نیز با ۸ سوال در خصوص شرکت در نماز جمعه، نماز جماعت در مسجد یا ادارات، شرکت در مراسم بزرگداشت جشن‌های مذهبی (مثل، مولودی‌ها و اعیاد مذهبی)، شرکت در هیأت‌های مذهبی، شرکت در مراسم تاسوعا و عاشورا، شرکت در مراسم دعا (مثل، دعای کمیل، دعای توسل، زیارت عاشورا و ...)، شرکت در مراسم روضه یا عزاداری، و شرکت در مراسم شب‌های احیا در ماه رمضان مورد سنجش قرار گرفت. در نهایت، سنجه‌ی مرکب دینداری نیز از ترکیب وزنی چهار مؤلفه‌ی اعتقادات دینی، احساسات دینی، عبادات فردی و عبادات جمعی بر اساس تکنیک «تحلیل مؤلفه‌های اصلی»^۱ در تحلیل عاملی ساخته شد.

۴٫۲ ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی

در خصوص عملیاتی‌سازی مفهوم ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی باید اذعان نمود که حتی در کشورهای پیشرفته نیز داده‌هایی که به طور مستقیم این مفهوم را مورد سنجش قرار داده باشند به‌غایت اندک است. برای مثال، یکی از جامعه‌شناسان ضمن فهرست پژوهش‌های انجام گرفته در خصوص ارزیابی تجربی نظریه‌ی ترجیح ریسک نشان داده است که کلیه‌ی پژوهش‌های مذکور به‌دلیل نبود داده‌های مناسب از پروکسی^۲ یا شاخص‌های غیرمستقیم برای سنجش ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی استفاده نکرده‌اند (هافمن ۲۰۱۹: ۲۱۳). در این مطالعه نیز داده‌های ملیّ موجود در ایران به ما اجازه نمی‌دهند تا ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی را به طور مستقیم مورد سنجش قرار دهیم. با مجموعه داده‌های ملیّ موجود در ایران فقط می‌توانیم به طور غیرمستقیم به سنجش مفهوم مزبور بپردازیم. از آنجا که مضمون اصلی «نظریه‌ی ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی» قائم به این معناست که بی‌دینی متضمن ریسک یا خطر از دست دادن پاداش‌های بالقوه‌ی ماورالطبیعی و

² Proxy

¹ Principal Component Analysis

۴٫۳ ساختار خانواده خاستگاه

نظریه قدرت-کنترل در عام‌ترین شکل خود استدلال می‌کند که مناسبات اقتداری پدر و مادر با ساختار اجتماعی بر قدرت آنان در روابط درون خانواده تأثیر می‌گذارد. این قدرت نیز به‌نوبه‌ی خود بر کمیّت و کیفیت کنترل اجتماعی فرزندان پسر و دختر تأثیر می‌گذارد که نتایج مهمی در خصوص تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری و ریسک‌گریزی فرزندان خواهد داشت. از سویی دیگر، تفاوت در ساختار خانوارها در طول پیوستار «پدرسالارانه/برابری‌طلبانه» به الگوهای مختلف جامعه‌پذیری دو جنس و کنترل اجتماعی بیشتر والدین بر فرزندان دختر تبدیل می‌شود.^۱ در واقع، گرایش بیشتر والدین در کنترل دختران‌شان در خانوارهای با ساختار پدرسالاری باعث می‌شود که زنان تربیت شده در این نوع خانوارها از ریسک‌پذیری کمتر و ریسک‌گریزی بیشتری برخوردار شوند. در خانواده‌های سنتی که عمدتاً ساختار پدرسالارانه دارند، دختران نسبت به پسران در معرض کنترل اجتماعی شدیدتری هستند که موجب به وجود آمدن دخترانی می‌شود که ریسک‌پذیری کمتری نسبت به پسران دارند، و در نتیجه، زنان بزرگ شده در چنین خانواده‌هایی کمتر از مردان خود را درگیر رفتارهای ریسک‌پذیر می‌سازند. در مقابل، روابط والدین در خانواده‌هایی که ساختارشان کمتر پدرسالارانه و بیشتر برابری‌طلبانه است موجب کاهش اختلافات جنسیتی در کنترل‌های اعمال شده بر دختران و پسران می‌شود. از این رو، دختران در ریسک‌پذیری و انجام رفتارهای مخاطره‌آمیز به پسران شباهت پیدا می‌کنند.

از آنجا که تئوری قدرت-کنترل معمولاً در میان جمعیت نوجوانان و برای تبیین شکاف جنسیتی در بزهکاری‌شان مورد آزمون تجربی قرار گرفته است، جهت عملیاتی‌سازی مفهوم «ساختار خانوادگی

پدرسالار» از سنجه‌ی خاستگاه اجتماعی نوجوانان یا شاخص‌های متعارف پایگاه اقتصادی-اجتماعی والدین‌شان (شغل، تحصیلات، درآمد) به عنوان پروکسی یا معرّف غیرمستقیم میزان قدرت هر یک از والدین در خانواده استفاده شده است. با این وجود، انتقادات زیادی نسبت به اعتبار سنجه‌ی متعارف خاستگاه اجتماعی فرد یا پایگاه اقتصادی-اجتماعی والدین برای پوشش مفهومی ساختار خانوارها از نوع پدرسالارانه یا برابری‌طلبانه ارائه شده است (برای نمونه ر. ک. به: هیگن و همکاران ۱۹۹۰؛ هافمن ۲۰۰۹؛ میچل ۲۰۰۹). ضمن آن که، مطالعه‌ی حاضر اساساً معطوف به جمعیت بزرگسال-نه نوجوان- در ایران بوده و در یک چنین مجموعه داده‌های ملی به اقتضای ماهیت جمعیت مورد تحقیق، فقط پایگاه اقتصادی-اجتماعی خود پاسخگویان نه والدین‌شان مورد سنجش قرار می‌گیرد. از این رو، به جای تأکید بر وجه قدرت در نظریه‌ی مزبور بر وجه دیگر این نظریه یعنی کنترل تمرکز نمودیم. در حقیقت، با توجه به استدلال اصلی تئوری قدرت-کنترل مبنی بر آن که شباهت‌ها و تفاوت‌ها در کنترل اجتماعی دختران و پسران در خانواده‌های پدرسالار/برابری‌طلب است که همگرایی یا واگرایی در ریسک‌پذیری زنان و مردان را شکل می‌دهد، در مطالعه‌ی حاضر برای عملیاتی کردن ساختار خانوارها در طول پیوستار «پدرسالارانه/برابری‌طلبانه» یا درجه‌ی پدرسالارانه بودن خانواده‌ی خاستگاه فرد از شاخص کنترل والدین استفاده شد. لازم به ذکر است که هیل و اتکینسون (۱۹۸۸) نیز در آزمون تئوری قدرت-کنترل به بررسی تفاوت‌های جنسیتی در تأثیر کنترل‌های والدین پرداختند و کاری به خاستگاه طبقاتی یا پایگاه اقتصادی-اجتماعی والدین نداشتند.

از طرف دیگر، به نظر می‌رسد طرح واره‌ی اصلی خانواده‌ی پدرسالار مبنی بر این تصور که دختران

^۱ بعدها نشان داده شده که نقش پدران از نظر علیّی بارزتر می‌باشد (گراسمیک، هیگن، بلکول و آرنکلف ۱۹۹۶: ۱۸۰).

^۱ در نسخه‌های اولیه‌ی نظریه قدرت-کنترل فقط بر نقش مادران در کنترل دختران در خانواده‌های پدرسالار تأکید می‌شد، ولی

مذکور بر اساس تکنیک تحلیل مؤلفه‌های اصلی در تحلیل عاملی پس از استاندارد کردن نمره‌ها ساخته شد.

۵ یافته‌ها

قبل از آزمون فرضیات یا مدل تحقیق، ابتدا بایستی فرض وجود تفاوت‌های جنسیتی مذهبی در ایران مورد ارزیابی تجربی و تأیید قرار گیرد. حقیقت آن است که تأیید تجربی فرض مذکور از اهمیت فوق‌العاده‌ای برای کلیه‌ی تحقیقات این حوزه‌ی مطالعاتی و نظریه‌های ارائه شده برای تبیین این شکاف جنسیتی برخوردار می‌باشد. برای مثال، اگر در تحقیق حاضر مشخص شود که در میان جمعیت ایرانیان مسلمان، زنان دیندارتر از مردان نیستند یا تفاوت جنسیتی قابل‌ملاحظه‌ای در دینداری وجود ندارد، نظریه‌های ارائه شده برای تبیین یک‌چنین شکافی جنبه‌ی سالبه‌ی به انتفاع موضوع پیدا خواهند نمود. در این راستا و برای آزمون این مفروضه‌ی زیربنایی کلیه‌ی نظریه‌ها یا تبیین‌های شکاف جنسیتی مذهبی از تکنیک آماری «آزمون تی نمونه‌های مستقل»^۱ استفاده شد تا تفاوت احتمالی زنان و مردان از حیث تمامی ابعاد دینداری مورد ارزیابی تجربی قرار گیرد. لازم به ذکر است که برای مقایسه‌پذیر نمودن نتایج تحقیق، نمرات هر یک از ابعاد دینداری و همچنین شاخص دینداری کل را بر اساس فرمولی (ر. ک. به: دواس ۱۳۷۶، ۲۶۷) به گونه‌ای جرح و تعدیل شد که در دامنه‌ای بین صفر (کمینه) تا ۲۰ (بیشینه) قرار گیرند. جدول زیر به انعکاس نتایج آزمون تجربی این فرض زیربنایی اختصاص یافته است.

بایستی بسیار بیش از پسران تحت کنترل‌های سختگیرانه‌ی والدین قرار بگیرند، در جامعه‌ی ایران با خانواده‌های سنتی-مذهبی قرابت بیشتری داشته باشد. به عبارت دیگر، خانواده‌های سنتی-مذهبی ایرانی به نظر می‌رسد به‌طور کلی قائل به کنترل‌های شدیدتر نسبت به دختران باشند. به همین جهت، تلاش شد تا ساختار خانوادگی در طول پیوستار «پدرسالارانه/ برابری‌طلبانه» بر اساس درجه‌ی محیط مذهبی خانوادگی مورد سنجش قرار گیرد. در تحقق این مهم، ابتدا از پاسخگویان خواسته شد تا میزان مذهبی بودن مادر و پدر خویش را در مقیاسی از نمره‌ی صفر تا بیست مشخص کنند. جمع این دو، به عنوان متغیر اول این سنجه در نظر گرفته شد. سپس، ارزیابی پاسخگویان از میزان تقید مادر و پدرشان به اعمال مذهبی مهم در دین اسلام (نماز خواندن، روزه گرفتن، مسجد رفتن، نماز جمعه رفتن، و شرکت در مراسم روضه و هیات مذهبی) مورد پرسش قرار گرفت. جمع این ده معرّف (پنج عمل مذهبی برای هر یک از والدین) به عنوان متغیر دوم در نظر گرفته شد. در گام بعدی، از گویه‌ای استفاده شد که از پاسخگویان پرسیده بود: «کدامیک از والدین‌تان بیشتر تأکید داشتند که شما نماز بخوانید؟». پاسخ‌ها عبارت بودند از مادر، پدر، هر دو، و هیچکدام. با توجه به هدف تحقیق، این متغیر اسمی به یک بُردار دوشقی یا متغیر تصنعی تبدیل گردید به نحوی که سه گزینه‌ی اول که نشانه‌ی کنترل مذهبی والدین بوده است، کُد یک و گزینه‌ی آخر، کُد صفر گرفت. در نهایت، چون معرّف‌های یک شاخص ترکیبی معمولاً نقش یا وزن یکسانی در سنجش مفهوم مورد نظر ندارند، سازه‌ی «درجه‌ی محیط مذهبی خانوادگی» از ترکیب وزنی سنجه‌های

¹ Independent-Samples T test

جدول ۱ آزمون فرض تفاوت جنسیتی در دینداری ایرانیان (n = ۴۹۳۱)

اعتقادات مذهبی	عواطف مذهبی	عبادات فردی	عبادات جمعی	دینداری کل	
۱۹,۸۲	۱۵,۰۴	۱۳,۱۲	۱۱,۲۲	۱۵,۳۹	زنان (۲۴۴۰ نفر)
۱۹,۵۸	۱۴,۲۹	۱۱,۹۵	۱۰,۸۹	۱۴,۸۱	مردان (۲۴۹۱ نفر)
۰,۲۴	۰,۷۵	۱,۱۷	۰,۳۳	۰,۵۸	میزان تفاوت
۴,۳۱	۸,۱۹	۱۰,۴۲	۲,۷۸	۸,۹۴	آزمون T
۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۵	۰,۰۰۰	Sig

همان‌طور که نتایج حاصل از آزمون تی در جدول ۱ نشان می‌دهند، میانگین دینداری زنان مسلمان ایرانی در تمامی مقیاس‌های دینداری به طور کاملاً معناداری بیشتر از میانگین مردان ایرانی بوده است. کمترین و بیشترین میزان تفاوت میانگین دینداری زنان و مردان به ترتیب مربوط به بُعد اعتقادات دینی (۰,۲۴) و عبادات فردی (۱,۱۷) بوده است. تفاوت میانگین مشاهده شده‌ی دینداری کل زنان و مردان ایرانی نیز حدود نیم واحد (۰,۵۸) در مقیاس ۲۰ واحدی بوده که اگرچه مقداری قابل ملاحظه نمی‌باشد، ولی از لحاظ آماری کاملاً معنادار بوده است ($p \leq 0/000$).

مطابق آنچه که به‌عنوان فرضیات یا مدل نظری ملهم از نظریه‌ی قدرت-کنترل ارائه شد، تأثیر

مستقیم جنسیت بر دینداری افراد به طرز معناداری کاهش می‌یابد، اگر فرآیند تأثیرگذاری آن از طریق کنترل اجتماعی والدین و ریسک‌پذیری مدنظر قرار گیرد. این مدل نظری دلالت بر آن دارد که تأثیر مستقیم جنسیت بر دینداری به‌مراتب بیش از تأثیر غیرمستقیم جنسیت بر دینداری از طریق متغیرهای کنترل اجتماعی والدین و ریسک‌پذیری خواهد بود. از لحاظ آماری، این یک مدل ساختاری است که قاعده‌ی «تناسب تکنیک تحلیلی با نوع فرضیات» اقتضا نمود که برای آزمون تجربی آن از تکنیک آماری «مدل توابع ساختاری»^۱ استفاده گردد. نتایج حاصل از اجرای این تحلیل آماری به تفکیک ابعاد دینداری و دینداری کل در جدول شماره‌ی ۲ منعکس شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

¹ SEM

جدول ۲ اثرات مستقیم و غیرمستقیم جنسیت بر ابعاد مختلف دینداری ایرانیان (n = ۴۹۳۱)

اثر مستقیم		
جنسیت	→ اعتقادات مذهبی	= ۰/۰۱
جنسیت	→ احساسات مذهبی	= ۰/۰۸
جنسیت	→ عبادات فردی	= ۰/۱۱
جنسیت	→ عبادات جمعی	= ۰/۰۱
جنسیت	→ دینداری کل	= ۰/۰۶
اثرات غیرمستقیم		
جنسیت	→ کنترل والدین → ریسک‌گریزی → اعتقادات مذهبی	= ۰/۰۰۳۲ (۰/۰۲) × (۰/۲۸) × (۰/۵۸)
جنسیت	→ کنترل والدین → ریسک‌گریزی → احساسات مذهبی	= ۰/۰۰۲۲ (۰/۰۲) × (۰/۲۸) × (۰/۴۰)
جنسیت	→ کنترل والدین → ریسک‌گریزی → عبادات فردی	= ۰/۰۰۲۵ (۰/۰۲) × (۰/۲۸) × (۰/۴۴)
جنسیت	→ کنترل والدین → ریسک‌گریزی → عبادات جمعی	= ۰/۰۰۱۷ (۰/۰۲) × (۰/۲۸) × (۰/۳۰)
جنسیت	→ کنترل والدین → ریسک‌گریزی → دینداری کل	= ۰/۰۰۳۱ (۰/۰۲) × (۰/۲۸) × (۰/۵۵)

ملحوظ داشتن تأثیرات متغیرهای میانجی کنترل والدین و ریسک‌گریزی، مقدار ضریب تأثیر جنسیت بر دینداری تفاوتی با مقدار اولیه‌اش نکند یا به جای کاهش، افزایش یابد. بر اساس همین معیار تصمیم‌گیری در آزمون فرضیات و بر اساس نتایج منعکس شده در جدول ۲ مبنی بر کاهش قابل توجه مقادیر ضریب تأثیر غیرمستقیم جنسیت بر دینداری از مقادیر تأثیر مستقیم آن در تک تک ابعاد دینداری و شاخص مرکب «دینداری کل» باید تصدیق نمود که همه‌ی فرضیات یا مدل تحقیق مورد تأیید تجربی قرار گرفته‌اند.

در حقیقت، مقایسه اثر مستقیم جنسیت بر اعتقادات مذهبی (۰/۰۱) با اثر غیرمستقیم آن از

قبل از تحلیل یافته‌های مندرج در جدول شماره‌ی ۲ لازم به ذکر است که چون در متغیر مصنوعی «جنسیت» مردان کُد صفر و زنان کُد یک داشته‌اند، مقادیر مثبت ضرایب تأثیر جنسیت بر دینداری مبین آن است که زنان دیندارتر از مردانند. بدیهی است که مقادیر منفی این ضرایب نیز حکایت از دینداری بیشتر مردان نسبت به زنان دارد. نکته‌ی دوم آن که، فرضیات تحقیق تأیید خواهند شد اگر بعد از ملحوظ داشتن تأثیرات متغیرهای میانجی کنترل والدین و ریسک‌گریزی، مقدار ضریب تأثیر غیرمستقیم جنسیت بر دینداری از مقدار ضریب تأثیر مستقیم آن به طرز قابل ملاحظه‌ای کاهش یابد. در مقابل، فرضیه‌ی تحقیق رد می‌گردد اگر با

دین‌پژوهان اجتماعی به یک «قانون جامعه‌شناختی» شبیه ساخته است. از سویی دیگر، جامعه‌شناسان برای ارائه‌ی تبیینی قابل قبول در مورد این الگوی تجربی که عام در نظر گرفته شده بود، تلاش‌های نظری گوناگونی انجام داده‌اند که آخرین آن در اواخر قرن بیستم توسط میلر و هافمن (۱۹۹۵) به‌عنوان «نظریه‌ی ترجیح ریسک یا ریسک‌پذیری» ارائه گردید. مدعای اصلی این نظریه آن بود که بخش مهمی از تفاوت‌های جنسیتی در دینداری را می‌توان به سطوح مختلف ترجیح ریسک یا ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی میان زنان و مردان اسناد داد. در خصوص منبع یا ریشه‌ی اجتماعی تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری نیز متداول‌ترین تبیین جامعه‌شناسانه بر جامعه‌پذیری افتراقی تأکید داشت: پسران به نحوی جامعه‌پذیر می‌شوند که واجد ریسک‌پذیری بیشتری نسبت به دختران باشند. در مقابل، دختران به نحوی جامعه‌پذیر می‌شوند تا بیشتر ریسک‌گریز باشند تا ریسک‌پذیر.

ولی، چند سالی نگذشت که برخی جامعه‌شناسان دین (مثل، میلر و استارک ۲۰۰۲؛ استارک ۲۰۰۲) استدلال نمودند که تبیین‌های جامعه‌پذیری برای تبیین تفاوت‌های جنسیتی در دینداری از کفایت لازم برخوردار نیستند و این شکاف را می‌توان با تفاوت‌های جنسیتی در ریسک‌پذیری که ریشه در فیزیولوژی دو جنس دارد، تبیین نمود. در همین راستا، استارک (۲۰۰۲) با رد نظریه‌های جامعه‌پذیری و با استناد به نظریه‌ی جرم‌شناسانه گاتفردسون و هیرشی در خصوص خودکنترلی و جرم و آخرین تحقیقات زیست‌شناسان در مورد منابع رفتار مجرمانه، مدعی شد که ترجیحات ریسک و رفتارهای مخاطره‌آمیز عمدتاً از عملکرد بیولوژیکی (سیستم اعصاب مرکزی، غدد درون‌ریز و سطوح متفاوت هورمونی) ناشی است و تفاوت‌های جنسیتی در دینداری نیز تحت تأثیر این عوامل بیولوژیکی است. رد تبیین‌های جامعه‌شناسانه و اصالت دادن به تبیین‌های

طریق متغیرهای کنترل والدین و ریسک‌گریزی (۰/۰۰۳۲) حکایت از کاهش قابل توجه دارد، به نحوی که اثر مستقیم مشاهده شده بیش از سه برابر اثر غیرمستقیم آن برآورد گردیده است. همچنین، مقایسه اثر مستقیم جنسیت بر احساسات مذهبی (۰/۰۸) با اثر غیرمستقیم آن از طریق متغیرهای کنترل والدین و ریسک‌گریزی (۰/۰۰۲۲) حکایت از کاهش فوق‌العاده دارد، به نحوی که اثر مستقیم مشاهده شده بیش از ۳۶ برابر اثر غیرمستقیم آن برآورد گردیده است. به همین سیاق، مقایسه‌ی اثر مستقیم جنسیت بر اعمال مذهبی فردی (۰/۱۱) با اثر غیرمستقیم آن از طریق متغیرهای کنترل والدین و ریسک‌گریزی (۰/۰۰۲۵) حکایت از کاهش فوق‌العاده دارد، به نحوی که اثر مستقیم مشاهده شده بیش از ۴۴ برابر اثر غیرمستقیم آن برآورد گردیده است. همچنین، مقایسه‌ی اثر مستقیم جنسیت بر اعمال مذهبی جمعی (۰/۰۱) با اثر غیرمستقیم آن از طریق متغیرهای کنترل والدین و ریسک‌گریزی (۰/۰۰۱۷) حکایت از کاهش قابل توجه دارد، به نحوی که اثر مستقیم مشاهده شده حدود شش برابر اثر غیرمستقیم آن برآورد گردیده است. سرانجام، مقایسه اثر مستقیم جنسیت بر دینداری کل (۰/۰۶) با اثر غیرمستقیم آن از طریق متغیرهای کنترل والدین و ریسک‌گریزی (۰/۰۰۳۱) حکایت از کاهش فوق‌العاده دارد، به نحوی که اثر مستقیم مشاهده شده بیش از ۱۹ برابر اثر غیرمستقیم آن برآورد گردیده است.

همه‌ی یافته‌های مزبور با انتظار نظری حاصل از تئوری قدرت-کنترل سازگاری دارد و می‌توان آنها را شاهده‌ی برای حمایت تجربی آن تئوری در تبیین شکاف جنسیتی در دینداری محسوب نمود.

۶ نتیجه‌گیری

چنان که پیش از این گفته شد، مشاهده‌ی همیشگی این یافته‌ی پژوهشی در طول دهه‌های متمادی مبنی بر آن که زنان دیندارتر از مردانند، این گزاره را نزد

توسط تئوری قدرت-کنترل مطرح شده بود، فقط این پروکسی یا معرف غیرمستقیم را بررسی نموده‌اند که آیا پاسخگویان پیمایش آنها در یک خانواده پدرسالار/ برابری طلب بزرگ شده‌اند؟ و آیا نتیجه به دست آمده از این سوال، ارتباط آماری با شکاف جنسیتی مذهبی دارد یا خیر؟ کوتاه سخن آن که، آنان در مدل مورد آزمون خویش هیچ سنجه‌ای برای ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی در نظر نگرفتند، در صورتی که یک جنبه‌ی اصلی از تئوری قدرت-کنترل این است که ترجیحات ریسک یا ریسک‌پذیری است که مستقیماً بر متغیر وابسته تأثیر می‌گذارد. در واقع، هر مطالعه‌ی تجربی برای آزمون تئوری قدرت-کنترل بایستی مشتمل بر سنجه‌هایی از ترجیحات ریسک یا ریسک‌پذیری باشد که مطالعه‌ی کولت و لیزاردو (۲۰۰۹) فاقد آن بود.

از این رو، مطالعه‌ی حاضر با هدف رفع نواقص مدل کولت و لیزاردو (۲۰۰۹) را بایستی در تداوم حوزه‌ی مطالعاتی جدید در جامعه‌شناسی دین مربوط به ارتباط ریسک‌پذیری و دینداری محسوب نمود. به عبارت دیگر، تلاش مطالعه‌ی حاضر در سطح نظری این بود که با ترکیب نظریه‌ی جرم‌شناسانه‌ی «قدرت-کنترل» در خصوص تفاوت‌های جنسیتی در جرم و نظریه‌ی جامعه‌شناسانه‌ی «ترجیح ریسک» در مورد شکاف جنسیتی در دینداری، مدلی نظری برای تبیین جامعه‌شناسانه‌ی تفاوت‌های جنسیتی در دینداری تدوین گردد که مشتمل بر سازه‌های اصلی نظریه‌های مزبور باشد. سپس، در سطح تجربی نیز تلاش گردید تا با مقابله‌ی این مدل نظری با داده‌های حاصل از جمعیت ملی مسلمانان ایرانی میزان انطباق و تناظر پیش‌بینی‌های این مدل نظری با داده‌ها و شواهد مزبور مورد ارزیابی و داوری تجربی قرار گیرد. مطابق آنچه که در بخش یافته‌های تحقیق تشریح شد، نتایج حاصل از این پژوهش دلالت بر حمایت تجربی مدل نظری مزبور در میان مسلمانان ایرانی داشت به نحوی که دو سازه‌ی «ساختار خانوادگی» و «ریسک‌گریزی» توانستند

فیزیولوژیکی برای ریسک‌پذیری کمتر و دینداری بیشتر زنان نسبت به مردان توسط این گروه از جامعه‌شناسان مجادلات شدیدی را در مورد نحوه‌ی ارتباط دینداری با ترجیحات ریسک، جامعه‌پذیری، فیزیولوژی و جنسیت برانگیخت.

در ادامه‌ی همین مجادلات و برای احیای مجدد تبیین‌های جامعه‌شناسانه‌ی جامعه‌پذیری بود که کولت و لیزاردو (۲۰۰۹) با استفاده از تئوری جرم‌شناسانه‌ی قدرت-کنترل تلاش نمودند تا مکانیسم مولد تفاوت‌های جنسیتی در دینداری را ذیل فرآیند جامعه‌پذیری خانوادگی تشریح نمایند. در واقع، آنان به طور مبتکرانه‌ای از این تئوری جرم‌شناسانه استفاده نمودند تا چگونگی ارتباط جامعه‌پذیری افتراقی دو جنس با ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی و تفاوت جنسیتی در دینداری را تبیین کنند. استدلال آنها به طور خلاصه این بود که چون زنان بزرگ شده در خانواده‌های پدرسالارتر نسبت به مردان بزرگ‌شده در این نوع خانواده‌ها از ریسک‌پذیری کمتر و ریسک‌گریزی بیشتری برخوردار می‌باشند، بنا به دلایل بیان شده توسط میلر و هافمن (۱۹۹۵) واجد سطوح بالاتر دینداری‌اند. علاوه بر این، تفاوت جنسیتی در دینداری باید در بین زنانی بیشتر باشد که توسط مادرانی با پایگاه اقتصادی-اجتماعی پایین‌تر (به‌عنوان پروکسی یا معرف غیرمستقیم خانواده پدرسالار) بزرگ شده‌اند. ولی، نقص و ضعف اصلی در مطالعه‌ی تجربی کولت و لیزاردو (۲۰۰۹) این بود که آنان ضمن تعهد به تئوری قدرت-کنترل فقط متغیر «ساختار خانوادگی پدرسالار» را به‌عنوان متغیر میانجی میان جنسیت و دینداری در مدل خویش آوردند، و تفاوت و ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی دو جنس را به‌عنوان پیامد درجه‌ی پدرسالارانه بودن خانواده‌های منشأ جمعیت تحقیق‌شان مفروض گرفتند و هیچ تلاشی برای واری این فرض انجام ندادند. به عبارت بهتر، کولت و لیزاردو (۲۰۰۹) به جای آزمون هر یک از تأثیرات واسطه‌ای میان جنسیت و متغیر وابسته که

تأثیر متغیرهای ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی و ساختارهای خانوادگی پدرسالارانه/ برابری‌طلبانه بر شکاف جنسیتی در دینداری، نیازمند معرّف‌های مستقیم برای سنجش این سازه‌های نظری هستیم. در حقیقت، تحقیقات آتی بایستی با تمهید سنجه‌های مستقیم برای اندازه‌گیری معتبرتر سازه‌های ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی و ساختارهای خانوادگی پدرسالارانه/ برابری‌طلبانه این حوزه مطالعاتی را ارتقا بخشند. در هر حال، چون تحقیق حاضر، اولین مطالعه‌ی تجربی در خصوص به کارگیری نظریه‌ی قدرت-کنترل در تبیین تفاوت‌های جنسیتی در دینداری ایرانیان محسوب می‌شود؛ همواره در معرض چالش و تجدید نظر در پرتوی تحقیقات بیشتر به ویژه با سنجه‌های معتبرتر و داده‌های جدید خواهد بود.

شکاف جنسیتی در تمامی ابعاد دینداری مسلمانان ایرانی را به طرز قابل ملاحظه‌ای کاهش دهند.

در پایان، ذکر این نکته لازم و ضروری به نظر می‌رسد که تحقیقات آتی بایستی با تمهید سنجه‌های مستقیم برای اندازه‌گیری معتبرتر سازه‌های ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی و ساختارهای خانوادگی پدرسالارانه/ برابری‌طلبانه این حوزه مطالعاتی را ارتقا بخشند. مجدداً بر این نکته تأکید می‌کنیم که برای نتیجه‌گیری مطمئن در خصوص تأثیر متغیرهای ریسک‌پذیری/ریسک‌گریزی و ساختارهای خانوادگی پدرسالارانه/ برابری‌طلبانه بر شکاف جنسیتی در دینداری، نیازمند معرّف‌های مستقیم برای سنجش این سازه‌های نظری در تحقیقات آتی هستیم.

در پایان، ذکر این نکته لازم و ضروری به نظر می‌رسد که برای نتیجه‌گیری مطمئن در خصوص

منابع و مآخذ

- دواس، دی.ای (۱۳۷۶) **پیمایش در تحقیقات اجتماعی**، هوشنگ نائبی، چاپ اول، تهران، نشر نی.
- سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۸۳) **چالش‌های دین و مدرنیته**، طرح نو.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۴) «سنجش دینداری و ارزیابی مدل اندازه‌گیری آن»، مندرج در کتاب **مبانی نظری مقیاس‌های**
- دینی، به کوشش: محمدرضا سالاری‌فر، مسعود آذربایجانی، و عباس رحیمی‌نژاد، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، صص: ۵۴۶-۵۲۳
- طالبان، محمدرضا (۱۳۹۳) **پیمایش ملی تدین اسلامی ایرانیان**، جهاد دانشگاهی (ایسپا).

Collett, Jessica and Omar Lizardo (2009) A power control theory of gender and religiosity, *Journal of Scientific Study of Religion*, 48 (2) 213-231.

Cornwall, Marie (2009) Reifying Sex Difference Isn't the Answer: Gendering Processes, Risk, and

Religiosity, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48 (2) 252-255.

Devine, Paula (2013) Men, women, and religiosity in Northern Ireland: Testing the theories, *Journal of*

- Contemporary Religion*, 28 (3) 473-488.
- Edgell, Penny, Jacqui Frost, and Evan Stewart (2017) From existential to social understandings of risk: Examining gender differences in nonreligion, *Social Currents*, 4 (6) 556-74.
- Freese, Jeremy, and James Montgomery (2007) The devil made her do it? Evaluating risk preference as an explanation of sex differences in religiousness, In: *Advances in group processes: The social psychology of gender*, ed. Shelley Correll, pp: 187-230. Oxford: Elsevier.
- Grasmick, Harold, Brenda Sims Blackwell, and Robert Bursik (1993) Changes in the Sex Patterning of Perceived Threats of Sanctions, *Law and Society Review*, 27, 679-705.
- Grasmick, Harold, Hagan, John, Blackwell, Brenda, & Arneklev, B. J. (1996) Risk Preferences and Patriarchy: Extending Power-Control Theory, *Social Forces*, 75, 177-199.
- Hackett, Conrad (2016) *The Religious Gender Gap around the World*, Washington, DC: Pew Research Center.
- Hagan, John, A.R. Gillis, and John Simpson (1979) The Sexual Stratification of Social Control, *British journal of Sociology* 30:25-38.
- Hagan, John, Gillis, A. R. & Simpson, John (1985) The Class Structure of Gender and Delinquency: Toward a Power-Control Theory of Common Delinquent Behavior, *American Journal of Sociology*, 90, 1151-1178.
- Hagan, John, A.R. Gillis, and John Simpson (1990) Clarifying and Extending a Power-Control Theory of Gender and Delinquency, *American Journal of Sociology*, 95, 1024-37.
- Hagan, John, Simpson, John & Gillis, A. R. (1987) Class in the Household: A Power-Control Theory of Delinquency, *American Journal of Sociology*, 92, 788-816.
- Hagan, John, Simpson, John & Gillis, A. R. (1988) Feminist scholarship, relational and instrumental control, and a power-control theory of gender and delinquency, *British Journal of Sociology* 39 (3) 301-36.
- Hoffmann, John (2009) Gender, Risk, and Religiousness: Can Power Control Provide the Theory?, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48 (2) 232-240.
- Hoffmann, John (2019) Risk preference theory and gender differences in religiousness: A replication and extension, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 58 (1) 210-30.
- Keane, Carl, A. R. Gillis, and John Hagan (1989) Deterrence and Amplification of Juvenile Delinquency by Police Contact, *British Journal of Criminology*, 29, :336-352.
- Kregting, Joris ; Peer Scheepers; Paul Vermeer & Chris Hermans (2019)

- Why Dutch Women are Still More Religious than Dutch Men, *Review of Religious Research*, 61, 81-108.
- Li, Yi ; Robert Woodberry; Hexuan Liu, Guang Guo (2020) Why are Women More Religious than Men? Do Risk Preferences and Genetic Risk Predispositions Explain the Gender Gap?, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 59 (2) 289-310.
- Lizardo, Omar & Jessica Collett (2009) Continuing the Conversation on Gender, Risk, and religiosity, *Journal of Scientific Study of Religion*, 48 (2) 256-259.
- McCarthy, Bill, and John Hagan (1987) Gender, Delinquency and the Great Depression: A Test of Power-Control Theory, *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 24, 153-177.
- Mitchell, Jessica Nicole (2009) *Power-Control Theory: An Examination of Private and Public Patriarchy*, Thesis of Criminology, College of Behavioral and Community Sciences, University of South Florida.
- Miller, Alan, and John Hoffmann (1995) Risk and religion: An explanation of gender differences in religiosity, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34 (1) 63-75.
- Miller, Alan and Rodney Stark (2002) Gender and religiousness: Can socialization explanations be saved?, *American Journal of Sociology*, 107 (6) 1399-1423
- Roth, Louise Marie and Jeffrey Kroll (2007) Risky business: Assessing risk preference explanations for gender differences in religiosity, *American Sociological Review*, 72 (2) 205-220.
- Stark, Rodney (2002) Physiology and faith: Addressing the "Universal" gender difference in religious, *Journal for the Scientific of Religion*, 41 (3) 495-507.